

«The Proceedings of Kyivrada Executive Committee of the united public organizations». Conditions, in which the formation of the given authority took place, were displayed. The structure of the Committee was revealed that appeared as a result of the urgent need of the revolutionary public authority formation with the wide social basis and substantial representation. The main rights and responsibilities of the Committee, the role and place given by the Provisional Government to it were outlined. The attention is paid to the concordance of its activity with the Provisional Government and Kyivrada of the united public organizations. The military support of the authority was shown separately; it gave the further help in opportunity to improve the impact on the main areas of city life and to strengthen its position. The active work is highlighted, which Executive Committee held at the beginning of their activity that is quite clearly observed from the published reports and journals of newspaper's staff meetings of Kyivrada Executive Committee of the united public organization, which was led down to solving organizational issues, establishing relationship with other authorities, identifying its rights and competence limits, maintaining of the order.

Key words: revolution, structure, agency, activity, Kyivrada, Executive Committee, Kyiv.

Отримано: 15.10.2014

УДК 94:712.23(477.43):623.1/.3

Р. В. Нагнибіда

НОВІ ФОРТИФІКАЦІЙНІ ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ, ВИЯВЛЕНІ НА ТЕРИТОРІЇ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ»

Оборонні замки, що будувались у середньовіччі з метою захисту міст і містечок, сьогодні у незадовільному стані. Руїни цих укріплень розкидані по Україні та постійно привертають увагу своєю минувшиною дослідників, мистецтвознавців і багатьох небайдужих громадян, які мріють відродити старовинні замки.

Громадські та пам'яткоохоронні організації у своїй роботі популяризують унікальну культурну спадщину України тим самим проводять їх вивчення з метою подальшого збереження та реставрації пам'яток.

Мета: крізь призму нормативно-правових актів, які затверджувались протягом ХХ ст. в УРСР та Україні, з метою охорони та збереження пам'яток культури та історії, простежити як здійснювався облік пам'яток оборонного зодчества м. Кам'янця-Подільського.

Завдання: з'ясувати сучасний та первісний стан фортифікаційних об'єктів завдяки картографічним, іконографічним, архівним матеріалам, а також археологічним дослідженням, які проводились на пам'ятках.

Ціль даної статті: донести до громадські та пам'яткоохоронних організації важливість даної роботи у справі включення збережених фрагментів оборонних укріплень до Переліку цюїно виявлених фортифікаційних об'єктів культурної спадщини НІАЗ «Кам'янець».

Разом із статтею підготовлено таблицю, в якій, поряд із назвою об'єкта, подано датування та зображення фортифікаційних пам'яток на старовинних гравюрах чи планах. Подана картосхема розташування цюїно виявлених фортифікаційних об'єктів на

Історико-архітектурному опорному плані НІАЗ «Кам'янець», що затверджений у 2011 році.

Ключові слова: фортифікаційні об'єкти, історико-архітектурний опорний план НІАЗ «Кам'янець», збережені фрагменти фортифікаційних укріплень.

Історія збереження оборонних укріплень Кам'янець-Подільського бере свій початок від постанови Ради Народних Комісарів СРСР від 23 березня 1928 року. В пункті 1 цього документу зазначено, що «замок фортеця у Кам'янці-Подільському в межах старовинних його стін і земляних валів із всіма старовинними замковими укріпленнями, польськими воротами, руськими воротами і Баштою Стефана Баторія» оголошено Історико-культурним заповідником і передано у відання народного комісаріату Народної освіти УРСР [31, арк.268].

З того часу в Кам'янець-Подільському замку сформовано музей історії, який розмістили у колишніх тюремних корпусах, прилеглих до башт Рожанка і Ляницкоронська. Також створено штат працівників. З метою популяризації замкових укріплень у Харкові – як тодішній столиці Української СРР – розглядалось питання щодо видання книги про оборонні укріплення Поділля [32, арк.337], яку написав та підготував Ю. Сіцінський до друку [33, арк.36].

У 30-50-х рр. ХХ ст. вивчення фортифікаційних укріплень міста та регіону проводилось частково.

Під кінець «хрущовської відлиги» у Кам'янці-Подільському пройшли святкові заходи з нагоди 900-річчя заснування міста. У Педагогічному інституті 18 жовтня 1962 р. проведено наукову урочисту конференцію, перед учасниками якої академік М.М. Тихомиров виступив із доповіддю про заснування міста, а директор Кам'янець-Подільського музею-заповідника Г.М. Хотюн прочитав доповідь про «Історичні та архітектурні пам'ятки міста» [10, с.1]. З того часу розпочались ґрунтовні археологічні дослідження на території Кам'янецького замку. Майже одночасно вийшла постанова Ради Міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 р., що є чинною до сьогодні, якою було затверджено список пам'яток архітектури УРСР, що перебувають під охороною держави, а також визначено характер їх використання. У документі з метою більш доцільного витрачання коштів на консерваційні та ремонтно-реставраційні заходи такі пам'ятки були взяті на облік і розділені на 3 категорії. З 52 пам'яток архітектури, розміщених на території Кам'янця-Подільського, 13 підлягали використанню в практичних цілях (старовинні мури, тріумфальні арки, монументи, фонтани, надгробки, тощо), 16 використовувати можна було, але виключно для розміщення на їх території наукових і музейних установ; 22 – з культурною чи господарською метою і передавати в оренду різним установам і організаціям [7, с.288-292].

На цих пам'ятках ще із 1952 р., виконувались ремонтно-реставраційні роботи, які переважно мали консерваційний характер. Повноцінна робота з виявлення і збереження багатой історико-культурної спадщини Старого міста розпочалася у 1970-х рр. ХХ ст.,

із заснуванням Державного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» [23]. Це дало підстави Держбуду УРСР збільшити обсяги фінансування реставраційно-ремонтних робіт і реставрувати 21 пам'ятку архітектури, а три пам'ятки – відтворити. Дослідники й надалі збирали та систематизовували джерела про сакральні, фортифікаційні, житлові та адміністративні споруди міста, що стали підставою для прийняття Держбудом УРСР і Міністерством культури УРСР про доповнення до списку пам'яток містобудування і архітектури, що перебувають під охороною держави. У прийнятій постанові Ради міністрів УРСР від 6 вересня 1979 р., № 442 до списку включено будинок старости фортеці (№ 1644 16 ст.), будинок турецького намісника (№ 1659) та прибережну башту Польської брами (№1666 16 ст.), а в Кам'янець-Подільському районі у с. Чернокозинці комплекс споруд замку (№1690) [24].

У 1986 р., в співпраці з НДТІАМ на всі пам'ятки, що перебували на державному обліку, працівниками Заповідника були підготовлені короткі історичні записки та облікові картки. Значна кількість джерел та археологічні дослідження дозволили скоригувати й уточнити хронологічні рамки будівництва пам'яток. Багато дослідників прийняли за основу уточнене датування Кам'янецького замку. За археологічними дослідженнями 1960-х рр., перші кам'яні оборонні укріплення на місці між потічком Добруха та р. Смотрич виявлені у західній частині фортеці. Вони датовані архітекторами та археологами першою половиною XIII ст., що збудовані на місці давньоруського дерев'яно-земляного укріплення XI ст. [4, с.2; 16, с.182].

Найбільш системні роботи з державного обліку фортифікаційної спадщини розпочалися в 1987 р., коли дирекція ДІАЗ «Кам'янець» розпочала підготовку матеріалів до Зводу пам'яток історії та культури по Українській РСР. На кожну пам'ятку були підготовлені історичні довідки, фотофіксації та обмірні креслення.

Тоді ж співробітники інституту КиївНДТІАМ склали перший систематизований і доповнений список пам'яток архітектури Старого міста. Складений перший історико-архітектурний опорний план Кам'янця-Подільського 1987 р. [17], до якого було включено 13 споруд Старого замку і 9 споруд Нового замку. Повний список архітектурних пам'яток Старого міста нараховував 29 фортифікаційних споруд, а загальна кількість фортифікаційних об'єктів міста – 51 споруду. Деякі назви і датування об'єктів були уточнені.

У 1999 р. КиївНДТІАМ розробив Перспективну програму консерваційних і реставраційних робіт комплексу Старого та Нового замків і погодив з Держбудом України й Міністерством культури в 2000 році. Документ передбачав виконання ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках архітектури і щойно виявлених об'єктах в Старому замку та Новому замку [20]. У межах виконання Програми на підставі проведених за попередній період досліджень було опрацьовано новий перелік об'єктів Старого та Нового замків і Замкового моста. У складі Старого замку було визначено 36 об'єктів, Нового замку – 17 об'єктів, у складі Замкового мосту

з прилеглими укріпленнями Міської брами – 7 об'єктів. Загальна кількість об'єктів зросла до 60 позицій.

Перелік пам'яток архітектури НІАЗ «Кам'янець», у тому числі фортифікаційної спадщини, робіт по комплексу Старого і Нового замків, було опубліковано у збірнику НІАЗ «Кам'янець» 2004 р., і представлено Перспективну програму консерваційних і реставраційних робіт по комплексу Старого і Нового замків [20].

Через рік інститут скоригував історико-архітектурний опорний план Старого міста [19] і доповнив перелік пам'яток культурної спадщини. В ньому нараховувалося: 37 об'єктів фортифікації Старого замку, 14 – Нового замку, 5 – в комплексі Замкового мосту. Структурно міські укріплення склалися з міських мурів (4 об'єкти) та Міської брами (2 об'єкти). Комплекс Руської брами нараховував 8 об'єктів, Польської брами (Верхньої та Нижньої) – 8 об'єктів. Загальна кількість об'єктів фортифікації становила 86.

Для виявлення нових фортифікаційних об'єктів культурної спадщини значну роль відіграли археологічні дослідження. Зокрема під час археологічної розвідки 2007 р. у північно-східній частині Замку виявлено фундаменти зруйнованої в 1672 р. башти Чорної [5; 9], а в період 2008-2010 рр. – західній частині Північного бастиону – фрагменти дороги XIV ст. [3; 18]. Упродовж 2012-2013 р. на пам'ятці архітектури Вірменський бастион [28], встановлено фрагменти валу давньоруського періоду.

З часу заснування Державного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» його фахівці виконали роботи з обліку пам'яток, виявили і вивчили нові архівні матеріали та виявлені археологічні пам'ятки. Це дозволило переглянути раніше визначені датування об'єктів та уточнити деякі їх назви.

Науково-методичні засади щодо створення наукових каталогів фортифікаційних споруд працює багатовікове науковців [37], які запропонували створити каталог пам'яток оборонного будівництва України

Польські дослідники, використовуючи, зокрема, матеріали архівних установ Варшави та Кракова, підготували ґрунтовні праці про фортифікаційні об'єкти міста Кам'янець-Подільського та Поділля у загальному контексті будівництва фортифікаційних укріплень, що здійснювалось на східних «кресах» Речі Посполитої для захисту від нападів ворога. Слід відмітити Р. Афтаназі [49], Я. Богдановського [53], Т. Новака [59], Я. Адамчика [48], Т. Поляка [61], З. Пілярчука [60], А. Кіяса [55], В. Попілека [62].

Директор Центрального державного історичного архіву України у м. Львові О. Мацюк неодноразово піднімав питання про створення каталогу оборонних укріплень України [13; 14]. Продовжувачем його праці став В. Пшик, якому вдалося підготувати каталог-інформатор про оборонні укріплення та інкастельовані сакральні пам'ятки м. Львова та Львівської області [26]. У м. Києві такими дослідженнями і каталогізацією пам'яток займалися О. Мальченко [11] та В. Вечерський [2]. Автор цієї статті у своїх публікаціях також неодноразово піднімав питання про створення каталогу оборонних укріплень Подільського воєводства [15, с.120-132].

Проте праці вищезазначених науковців складно використати у каталогізації оборонних укріплень міста. Більшість із них у загальних рисах окреслили замкові та міські укріплення, але не деталізували та не зосереджували увагу на баштово-стінові укріплення замку, оборонні мури міста, палацові та господарські будівлі, що примикали до них.

Значну роботу вивчення оборонних укріплень міста та замку м. Кам'янець-Подільського провів Я. Янчковський. Дослідник підготував карти-схеми оборонних укріплень, котрі позначені на великому плані міста 1780 р., а також елементи фортифікації, які збережені на 1999 р. Підняв питання про роль укріплень міста в часи середньовіччя та під час штурму міста турками у серпні 1672 р. Він також зазначив, що наприкінці XVII ст. фортифікаційні укріплення оновили турки та продовжували будувати поляки у XVIII ст. Не з'ясованою залишається їх роль до 1812 р., коли фортеця втратила своє військово-оборонне значення [54].

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка роботу дослідження оборонних укріплень здійснив М. Петров. Спираючись на архівні матеріали та археологічні дослідження, історик зробив перші спроби щодо каталогізації пам'яток оборонного зодчества міста [25].

Добротні напрацювання здійснила О. Пламеницька в останній своїй праці «Фортеця Кам'янець». Продовжуючи дослідження Є. Пламеницької, дослідниця зробила спробу проаналізувати будівельну історію фортифікаційних укріплень з часу їх побудови, поетапної розбудови, включаючи період занепаду. Зусиллями цієї дослідниці підготовлено Список оборонних укріплень, який нараховує 107 позицій, та висвітлено їхню роль на кожному з етапів побудови замку [22].

Фахівці заповідника неодноразово на конференціях, проведених у м. Кам'янці-Подільському ще на початку 90-х рр. XX ст., констатували, що в умовах, коли Стара фортеця віднесена до міської комунальної власності та одночасно перебуває на балансі Міністерства культури України, важливими є проблеми реставрації та пристосування оборонних споруд на території Старого міста. Програма комплексної містобудівельної регенерації заповідника, яка розроблялась «Київ НДТІАМ», даних пам'яток не охоплювала [30].

Тому в 2012 р. працівники заповідника розпочали роботу над каталогізацією оборонних укріплень міста після затвердження у 2011 р. Історико-архітектурного опорного плану і проекту зон охорони та визначення меж і режимів використання історичних ареалів м. Кам'янця-Подільського [8]. В цьому документі загальний перелік об'єктів фортифікаційної спадщини складав 90 об'єктів, у т.ч. в Старому замку – 39, Новому замку – 17, комплексі Замкового мосту – 5, Нижньої Польської брами – 6, Верхньої Польської брами – 3, Руської брами – 9, Міської брами – 2 та оборонних укріплень міста – 9. На Історико-архітектурному опорному плані показані укріплення, які не збереглися до нашого часу, а також лінії валів, водні перешкоди, що існували на XVIII ст.

Відтак, ІАОП 2011 р. дає найбільш повне уявлення як про існуючу, так і про втрачену фортифікаційну спадщину.

У цьому напрямку колективом заповідника виконано значну науково-пошукову роботу, здійснено систематизацію планів міста, на яких простежуються еволюційні зміни фортифікаційних укріплень міста. На одному з ранніх планів, котрий зберігається в АГАД, зображено середньовічний Старий і Новий замки та міські укріплення [47]. План відображає стан Кам'янецького замку до його захоплення турками у 1672 р.

Під час роботи над темою використовувались гравюра Кипріяна Томашевича 1673-1679 рр., [63], а також план міста, виконаний Якубом де Рубейсом 1684 р. [40]. В експлікаціях подано інформацію про сакральні, цивільні та адміністративні споруди разом із укріпленнями міста. Водночас позначено ділянки, через які був здійснений штурм турецькими військами Нового та Старого замків. На гравюрі та плані інженерами та картографами зображено стан укріплень замку вже без об'єктів, знищених турками під час облоги міста. Серед них, зокрема, башта Чорна, вигляд та розміри якої до недавнього часу були невідомі дослідникам [46]. В ході вивчення теми використано також плани міста першої половини XVIII ст. [51] та 1780 р. [52], оригінали яких зберігаються в бібліотеці Чарторийських у Кракові. Важливим у роботі є план 1735 р. із бібліотеки Народової у Варшаві [58]. У роботі використано фотографію, яка зберігається у Музеї Війська Польського у Варшаві, на якому зображено рисунок Кам'янецького замку середини XVII ст. Рисунок був у каталогах виставки 1933 року, яка була приурочена пам'яткам минувшини польських королів Стефана і Яна III [56].

У роботі над темою використано плани міста 1672 р. [64] та 1772 р. [65], що зберігаються в Архіві морської служби Франції у замку Венсен та план 1713 р. з Віндзорського замку – в Королівській бібліотеці Ї Величності Королеви Єлизавети II. На плані крім сакральних та адміністративних споруд позначено латинськими літерами та арабськими цифрами 54 об'єкти фортифікації [21]. Інформативним для вивчення укріплень міста є план, що виконаний сером де Боннлеве, що зберігається у Національній бібліотеці м. Мадрида [12].

Важливими для вивчення фортифікаційних укріплень використані у роботі є плани, що зберігаються у Варшавській бібліотеці Народовій. Одним із них є план 1761 р. [57]. На плані в експлікації подано назву 48 найважливіших домінуючих об'єктів, серед яких 13 новозбудованих батарей і бастионів. У дослідженні використано докладні плани міста 1753 р. [40] та 1773 р. [41], на яких зображено новозбудовані кам'яно-земляні та вже існуючі укріплення. В експлікаціях цих планів подані назви 26 і 73 укріплень. Одні з них запроєктовані, інші нещодавно збудовані, а до третьої категорії належать об'єкти фортифікації, що знаходяться у незадовільному стані та потребують ремонту чи перебудови. Цінними для роботи є копії 42 планів із РДВІА, що привезені співробітниками заповідника у 1980-х рр.

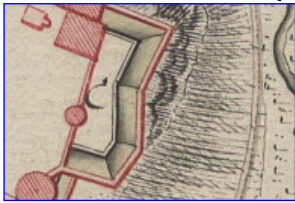

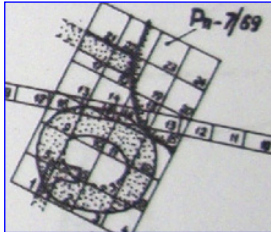
та які зберігаються у його фондах. Вони датуються кінцем XVIII – початком XIX ст., коли Кам'янець-Подільський для Російської імперії мав стратегічне значення. Тому на планах військові інженери, такі як: Епарт, К. Оперман, Д. Мелешенков, подали проекти зміцнення старих оборонних укріплень у місті та замку із побудовою нових фортифікаційних споруд. Планувалося середньовічні оборонні укріплення міста та замку, збудовані для захисту Речі Посполитої від ворогів із південних степів та з-за Дністра, перепланувати для захисту Російської держави від Австрійської імперії та Османської порти. Ці проекти, що пропонувались військовими інженерами зображені на планах 1793 р. [50], 1797 р. [43], 1799 р. [44], 1800 р., 1803 р., 1805 р., 1807 р., 1808 р., 1810 р., 1811 р., [38; РГВИА, ф.349, оп.17. спр.659; спр.679; спр.684; спр.702; спр. 709; спр.717; спр.725;]. Окрема група використаних джерел у роботі зберігається в ЦДІАК України, серед яких важливими для нас є плани 1872 р., та 1873 р. [34], 1905 р. [45] та архівні джерела [35; 36]. Також використані картографічні матеріали відомчого Архіву управління містобудування і архітектури Кам'янець-Подільської міської ради [1], а також архівні справи з Державного архіву Хмельницької області [6].

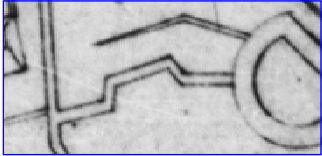
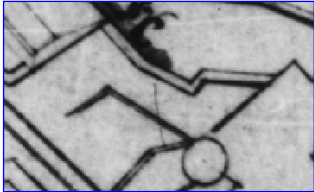

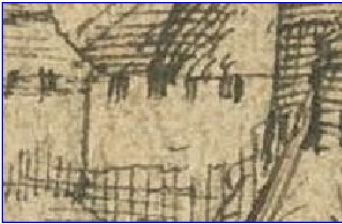

В результаті проведеної роботи було підготовлено Список об'єктів, які можуть бути рекомендовані до Переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини на даний час і окремо після проведення на них археологічних досліджень. На 36 сесії Кам'янець-Подільської міської ради від 18.12.2012 р. затверджено перелік щойно виявлених на той момент об'єктів культурної спадщини м. Кам'янця-Подільського. Він складається із 155 позицій щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, 73 з яких є складовими комплексу оборонних укріплень міста, на яких пропонується провести дослідження та оцінку для взяття їх на облік.

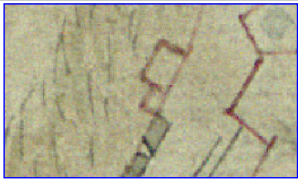

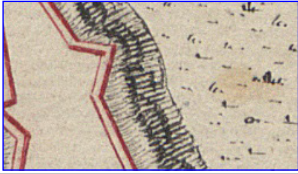

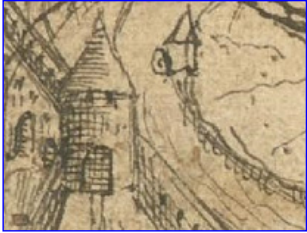

На засіданні Вченої ради Заповідника від 15 травня 2013 р. схвалено Перелік об'єктів культурної спадщини, виявлених на території НІАЗ «Кам'янець» в кількості 74 об'єктів, 47 із них є оборонними укріпленнями міста. Зазначений перелік направлено у відділ з охорони культурної спадщини Кам'янець-Подільської міської ради та управління культури, національностей і релігій Хмельницької обласної державної адміністрації для прийняття відповідного рішення щодо набуття статусу щойно виявлених об'єктів.

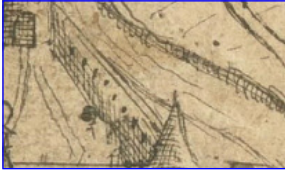

Таким чином, автором статті проаналізовано історіографію, використано картографічні й архівні матеріали та разом із колегами-співробітниками НІАЗ «Кам'янець» проведено попередні натурні дослідження об'єктів і їх фотофіксацію, уточнено місцезнаходження, здійснено фіксацію на схемі ІАОП 2011 р. (рис. 1, 2) для використання при виготовленні пам'яткоохоронної документації.

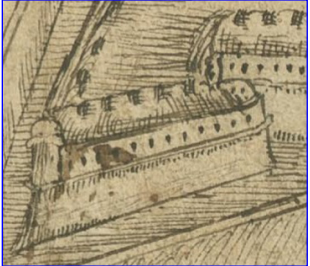
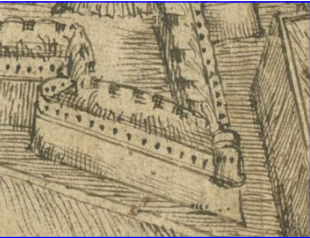

**Перелік виявлених фортифікаційних об'єктів на території
НІАЗ «Кам'янець» за видом «архітектура та містобудування»**

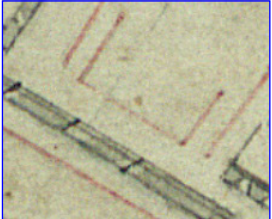

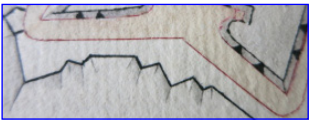

№	Назва комплексу. Назва будівлі. Адреса будинку. Датування	Вид об'єкта	Примітка	Картографічне зображення
1	2	3	4	5
СТАРИЙ ЗАМОК (комплекс споруд) вул. Замкова, 1				
1	Каземат східний з борговою ямою (14 ст., 1544 р.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
2	Батарей св. Урсули (1544 р., XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [57]
3	Башта Дозорна №1 (II ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	
4	Будинок старости (руїни) (XV ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
5	Башта над ровом (руїни) (XI–XIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [18, с.9]

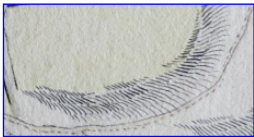

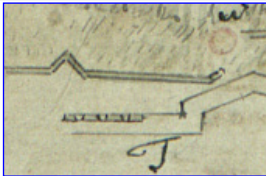

1	2	3	4	5
6	Сортия південна 1797 р.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[38; РГВИА, ф.349, оп.17. спр.709]</p>
7	Сортия північна 1797 р.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[38; РГВИА, ф.349, оп.17. спр.709]</p>
8	Батарея підзамкова XV, XVI, XVIII ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[55]</p>
9	Каземат західний кін. XIV ст. 1544 р., XVIII ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
10	Галерея-тайник сер. XVI ст. – XVIII ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
11	Мури нижньої північної тераси (пригородку) з батареями XVI – XVIII ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[55]</p>

1	2	3	4	5
12	Напівбашта № 1 XV ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [58]
13	Напівбашта № 2 XV ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
14	Напівбашта № 3 XVI – XVIII ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [57]
15	Напівбашта № 4 XVI – XVIII ст.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [57]
16	Башта мостова св. Анни (руїни) (поч. XV – XVI ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
17	Башта Дозорна №2 (II ст. н.е. – XVI ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	
18	Башта Дозорна №3 (II ст. н.е.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	

1	2	3	4	5
19	Башта Дозорна №4 (II ст. н.е.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	
20	Галерея підземна, батарея над нею, передмостові мури (XVI-XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
21	Башта Чорна (фунд.) (1544 р.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
22	Каземат північний (сер. XVI ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
23	Батарей північні (Північний двір) II ст., XIV ст., 1790 р.	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [38; РГВИА, ф.349, оп.17. спр.709]
НОВИЙ ЗАМОК (комплекс споруд) вул. Замкова, 1				
24	Підзамецький мур (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [57]

1	2	3	4	5
25	Півбастіон св. Михаїла (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
26	Півбастіон св. Юрія (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
27	Кавальєр св. Михаїла (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
28	Кавальєр св. Юрія (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
29	Головний вал (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[47]</p>
30	Рів Нового замку з кюветами (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 <p>[58]</p>

1	2	3	4	5
31	Каземати з потернами (1617-1621, кін. XVII ст. – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [58]
32	Батарейя св. Казимира (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [55]
33	Батарейя св. Маврикія (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
34	Контрескарповий мур з галереями (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [65]
35	Сутеренги (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
36	Башта Надбрамна (руїни) (1617-1621, кін. XVII – XVIII ст.)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
Укріплення міста				
37	Бастіон з батареєю св. Петра (XVIII ст.) вул. Францисканська, біля буд. 2	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [55]

1	2	3	4	5
38	Батарей св. Павла з оборонними мурами (XVIII ст.) вул. Татарська біля будинків 2, 4, 6	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [65]
39	Бастіон Михайлівський (східний) (XVIII ст.) вул. Поштовий узвіз	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [65]
40	Бастіон М'ясницький (XVIII ст.) вул. Довга (біля Новопланівського мосту)	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [57]
41	Батарей Нова (XVIII ст.) вул. Вали	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [58]
42	Нижня Андріївська батарея (XVIII ст.) вул. Госпітальна	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [55]
43	Турецький рондель (II пол. XVII ст.) вул. Вірменська, 2а	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [38; РГВИА, ф.349, оп.17. спр.702]
44	Південний мур Баторія (XVII ст.) вул. Госпітальна	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]

1	2	3	4	5
45	Батарей надгалереєю (XVIII ст.) вул. Госпітальна	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [65]
46	Контрескарпові стіни (обмурівка) (XVII ст.) вул. Руська	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [47]
КАЗАРМИ ФОРТЕЦІ				
47	Огорожа, брама та вартівня 1781-1787, 1860-1870 рр. вул. Госпітальна, 1, 4	об'єкт архітектури	Пропонується як складова комплексу	 [38; РГВИА, ф.349, оп.17, стр.702]

Історія оборонних укріплень м. Кам'янець-Подільського та Поділля часів середньовіччя й надалі не вивчена. До підготовленого переліку виявлених об'єктів фортифікаційної спадщини внесено фундаменти чотирьох фрагментів башт, які за припущенням дослідників збудовані у II ст. н.е. [22]. Через відсутність стародавніх планів ми подаємо фотофіксацію цих об'єктів, що здійснена у листопаді 2012 року та із позначенням цих фрагментів на Історико-архітектурному Опорному плані НІАЗ «Кам'янець».

Поза переліком залишилися мур Дальке, оборонні рови та вали, дорога XIV-XVI ст., виявлені археологами у 2010 році. На території північного бастиону – лазня та кузня у пригородку замку, погріб біля водної башти, комплекс споруд підзамецької брами, фортифікаційні об'єкти Руської та Польської брами. Найбільша кількість об'єктів залишилась на території Старого міста. Серед них фрагмент батареї Іванівська, Фридрихська, Миколаївська, св. Трійці, зелений та круглий ронделі, насипні вали і дозорні башти монастирських комплексів й ремісничих цехів. Дослідники ще не розпочинали вивчення оборонних бастионів, що збудували польські інженери між Кам'янцем-Подільським та Жванцем у 60-ті рр. XVIII ст. розташування яких зафіксовані французькими інженерами [49]. Виявлення, вивчення та проведення на цих об'єктах археологічних досліджень дозволить зрозуміти оборонні стратегії Речі Посполитої на її південно-східних кордонах під час російсько-турецьких воєн у XVIII ст.

Тому є надія на дослідників, які проводитимуть археологічні розкопки та здійснюватимуть пошук архівних і картографічних

матеріалів, які є підґрунтям до включення вище зазначених об'єктів до переліку щойно виявлених фортифікаційних об'єктів м. Кам'янця-Подільського та Поділля в цілому.

Фіксація виявлених фортифікаційних укріплень на Історико-архітектурному опорному плані 2011 року

Рис. 1. Виявленні фортифікаційні укріплення Кам'янецького замку

Рис. 2. Фіксація виявлених фортифікаційних укріплень на території Старого міста

Список використаних джерел і літератури:

1. Архів управління містобудування і архітектури Кам'янець-Подільської міської ради. План 1884 року. – С. 1.
2. Вечерський В. Фортеці й замки України / В. Вечерський. – К., 2011. – 664 с.
3. Виногородська А. Звіт про археологічні дослідження Північного бастиону Старого замку м. Кам'янець-Подільський у 2008 р. / А.І. Виногородська П.А. Болтанюк – К. : ІА НАНУ, 2009.
4. Винокур І. Нові матеріали про давню історію міста / І. Винокур, Є. Пламеницька // Прапор Жовтня. – 1964. – 16 липня.
5. Гуцал А. Звіт про археологічні дослідження курганів скіфського часу біля сіл Спасівка та Іванківці Городоцького р-ну Хмельницької області та розвідкові роботи на території Бакотського скельного монастиря Кам'янець-Подільського р-ну (2007 р.) / А.Ф. Гуцал, В.А. Гуцал, В.П. Мегей, О.Д. Могильов, О.А. Баженов, П.А. Болтанюк. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський Державний університет, Кам'янець-Подільський Державний історичний музей-заповідник, 2008. – 41 с.: 164 рис.
6. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. 246, оп.1, д.79, л.28; ф.115, оп.1, д.1104.
7. Законодавство про пам'ятники історії та культури України. Збірник нормативних актів / за ред. О.Н. Якименка. – К. : Політвидав України, 1970. – С. 244-292.
8. Історико-архітектурний опорний план, проект зон охорони та визначення меж і режимів використання історичних ареалів м. Кам'янця-Подільського. Т. І. К. І. // НППКЦ «Донжон» директор Я.О. Мокану, гол. архітектор, наук. кер. к-т архітектури О. Пламеницька. – К., 2010. – 361 с. // Науково-технічний архів Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», інв. № 3983; Т. 1. Книга II. Т. II, III, IV. // НППКЦ «Донжон» директор Я.О. Мокану, гол. архітектор, наук. кер. к-т архітектури О. Пламеницька. – К., 2010. – 152 с. // Науково-технічний архів Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», інв. № 3982.
9. Науково-проектна документація на реставраційно-ремонтні роботи по мурах Північного двору Старого замку (охор. № 730/1) у м. Кам'янці-Подільському Хмельницької області (перша черга). – Т. 2, кн. 2 // НППКЦ «Донжон» директор Я.О. Мокану, кер. О. Пламеницька. – К., 2007.
10. Кам'янець-Подільську 900 років. Ювілеєві назустріч // Прапор Жовтня. – 1962. – 18 жовтня.
11. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводства (XV – середина XVII ст.) / О. Мальченко. – К. : Ін-т Української археографії та джерелознавства, 2001. – 380 с.
12. Матвіїшин Я. Кам'янець-Подільський і Хотин на рукописних планах XVII – XVIII ст. / Я. Матвіїшин // Історична топографія і соціотопографія України : зб. наук. праць / Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. Грушевського НАН України. – Львів, 2006. – С. 216-257.
13. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України: Історичні мандрівки / О.Я. Мацюк. – Львів : Центр Європи, 1997. – 160 с.
14. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. (Проект каталогу) / О.Я. Мацюк // Українська археографія; сучасний стан та перспективи розвитку. – К., 1998. – С. 225-227.
15. Нагнибіда Р. До проблеми каталогізації оборонних споруд міст та містечок Подільського краю XII-XIII ст. / Р.В. Нагнибіда // Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України / під ред. О.Г. Погорільця,

- Л.В. Баженова, А.М. Трембiцького та ін. – Меджибiж–Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2009. – Ч.1. – 423 с.
16. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской РСР : в 4-х т. / отв. ред. Г. Логвин. – К. : Будiвельник, 1986. – Т. 4. – 375 с.; Т. 2. – 360 с.
 17. Пламеницкая О. Историко-архитектурные исследования г. Каменца-Подольского. Научные рекомендации к историко-архитектурному опорному плану и проект зон охраны памятников истории и культуры. Т. 1–7. // Киев НИИТИ. Отв. исполн. О.А. Пламеницкая. – Ркп. – К., 1987. – Фонды НІАЗ «Кам'янець». Інв.3876; Інв.3874; Інв.3873; Інв.3875.
 18. Пламеницка О. Завдання на виконання археологічних досліджень в межах західної частини північного двору старого замку в Кам'янці-Подільському (для розроблення науково-проектної документації на реставрацію за угодою № 2-08 від 1.09.2008). Період проведення археологічних досліджень: 20.09.2008-31.10.2008 р. // НПКЦ «Донжон», наук. кер. О. Пламеницка. – 15 с.
 19. Пламеницка О. Коригування історико-архітектурного опорного плану Старого міста та проекту зон охорони пам'яток архітектури Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» у м. Кам'янці-Подільському Хмельницької області // НДПІАМ, кер. теми О. Пламеницка. – К., 2005.
 20. Пламеницка О. Перспективна програма консерваційних і реставраційних робіт по комплексу Старого і Нового Замків у м. Кам'янці-Подільському / О. Пламеницка // Науково-технічний архів Національного історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», інв. № 3885.
 21. Пламеницка О. План Кам'янця-Подільського Бенедикта Ренарда 1713 року в корпусі історичних планів. До 300-річчя створення / О. Пламеницка // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. зб. наук. праць з мистецтвознав., архітектурознавства і культурології [Текст] / Ін-т проблем сучас. мистец. НАН України ; редкол.: В.Д. Сидоренко (гол. ред.) та ін. – К. : Фенікс, 2013. – Вип. 9. – С. 155-169.
 22. Пламеницка О. Castrum Samenecensis. Фортеця Кам'янець : (пізньоантичний – раньомодерний час) / Ольга Пламеницка. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2012. – 672 с.
 23. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 18 травня 1977 р. №298 «Про створення Державного історико-архітектурного заповідника у м. Кам'янці-Подільському».
 24. Постанова від 6 вересня 1979 р. №442. Про доповнення списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави.
 25. Петров М. Исторична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела) / М.Б. Петров. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – 348 с.
 26. Пшик В. Укріплені міста, замки, оборонні двори та інкастельовані сакральні споруди Львівщини XIII–XVIII ст. (каталог – інформатор) / В. Пшик. – Львів, 2008. – 238 с.
 27. Сіцинський Ю. Оборонні замки західного Поділля XIV–XVIII ст. (історично-археологічні нариси) / Ю. Сіцинський – К., 1928. – 96 с.
 28. Строцень Б. Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на території НІАЗ «Кам'янець» по вул. Францисканська, 10, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області / Б.С. Строцень, В.П. Мегей, П.А. Болтанюк. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Т. 1. – 233 с.; Т. 2. – 244 с.
 29. Фенцур В. Національний заповідник «Кам'янець». Сьогодення і перспективи / В. Фенцур. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 58 с.

30. Фендур В. Проблеми охорони, реставрації та пристосування пам'яток оборонного зодчества в Кам'янці-Подільському / В. Фендур // Фортифікація України. Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд : матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 14.
31. ЦДАВО України, ф.5, оп.3, спр.967, арк.268.; ф.166, оп.6, спр.9379, арк.90.
32. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.9387, арк.337.
33. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.9387, арк.36.
34. ЦДАК України, ф.492, оп.34, спр.1172. арк.1, 3.
35. ЦДАК України, ф.301, оп.1, спр.1719, арк.186–190.
36. ЦДАК України, ф.441, оп.66, спр.93, № 4820.
37. ЦДАА України, ф.р-15, спр.115, арк. 90.
38. ЦГВИА, ф.349, оп.17, д.725.
39. ЦГВИА ВУА, д.21998.
40. ЦГВИА ВУА, д.21999.
41. ЦГВИА, ф.349, оп.17, спр.598.
42. ЦГВИА ССРСР, ф.349, оп.17, д.597.
43. ЦГВИА ССРСР, ф.3/Л. оп.24, д.41.
44. ЦГВИА, ф.349, оп.17, д.620.
45. ЦГВИА СПб, ф.1289, оп.15,од.зб.313,арк.1)
46. Загадка башти Чорної / В. Шпильова // Голос України. – 2013. – 28 листопада.
47. AGAD, PL_1_444_407_001.
48. Adamczyk J. Fortyfikacje stałe na polskim predmurzu od połowu XV do końca XVII wieku. // Monografie.Studia.Rozprawy. N 48 // Politechnika Świętokrzyska. – Kielce, 2004. – 249 s.
49. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. Dawne województwo podolskie / red. A.J. Baranowski. – Warszawa: Instytut sztuki PAN, 1992. – T.IX. – 400 s.
50. Bibliotheque nationale de France. Biblioteque de L'Arsenal. Guerre entre la Russie et la Turquie 1769. Fol. H. 220. Plan / de la forteresse de Choczim en Moldavie / avec les environs de 300 toifes á la ronde, levé après la prise de cette place en 1769, N VI.
51. Biblioteka Muzeum Książat Czartoryskich w Krakowie. Zbiory Kartograficzne, Zbiory Kartograficzne, teka 122, № 77.
52. Biblioteka Muzeum Książat Czartoryskich w Krakowie. Zbiory Kartograficzne, teka 122, № 76.
53. Bogdanowski J. Systemy obronne w dziejach fortyfikacji, «Teka Komisji Urbanistyki I Architektury», t.III/1969.
54. Janczykowski J. O potrzebie badań fortyfikacji Kamieńca Podolskiego.// Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta I regionu / pod. red. F. Kiryka. – Kraków 2000. – S. 310-317.
55. Kijas A. Kamieniec Podolski – dzieje miasta i twierdzy do końca XVIII wieku // Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa przyjaciół nauk. – Kalisz, 2006. – S.20.
56. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Fotografia rysunku. – Widok twierdzy Kamieniec Podolski. Nr. inw. MWP 36772.
57. NBW, ZZK, inw. 1323.
58. NBW, ZZK, inw. 7395.
59. Nowak T. Fortyfikacje I artyleria Kamienca Podolskiego w XVIII wieku, «Studia i Materiały do Historii Wojskowosci.» T.XIX/1973, cz.1. – S.159.
60. Pilarczyk Z. Fortyfikacje Na Ziemiach koronnych Rzeczypospolitej w XVII wieku. Instytut Historii UAM. Poznan, 1997. – 368 s.
61. Polak T. Zamki na kresach. – Warszawa, 1994.
62. Popiołek B. Życie w twierdzy kamienieckiej w czasach Augusta II na podstawie listów komendanta Rappego. W : Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta I regionu.,., s. 215-249.

63. Tomashevych, Cyprian. The Copperplate of 1672-1679, available at: www.polona.pl/item/404622/0/
64. SHD de France, Service historique de la Défense (château de Vincennes), issue du fond de la Marine (71 recueils, rec. 51-52), recueil CD-Rom 52, carte 90. 65. SHD de France, «Plan de Kaminiek», Service historique de la Défense (château de Vincennes), issue du fond de la Marine (Etat – Major de l'armée de tekke. Service historique. Article 14. 1 V M 158. Places étrangères. Carton N° 203.

P. B. Nahnybida

НОВОВЬЯВЛЕННЫЕ ФОРТИФИКАЦИОННЫЕ ОБЪЕКТЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ НА ТЕРРИТОРИИ НИАЗ «КАМЕНЕЦ».

Оборонительные замки, которые строились в средневековье с целью защиты городов и городков, на сегодня находятся в неудовлетворительном состоянии. Руины этих укреплений разбросаны по Украине и постоянно привлекают внимание своим прошлым исследователей, искусствоведов и многих неравнодушных граждан, которые мечтают возродить старинные замки.

Общественные и памятникоохранные организации в своей работе популяризируют уникальное культурное наследие Украины и занимаются их изучением с целью дальнейшего сохранения и реставрации памятников.

Нашей задачей является: сквозь призму нормативно-правовых актов, которые утверждались в течение XX в. в СССР и в Украине с целью охраны и сохранения памятников культуры и истории, проследить как осуществлялся учет памятников оборонного зодчества Каменца-Подольского, выяснить первоначальное и современное состояние фортификационных объектов с использованием картографических, иконографических, архивных материалов, а также археологических исследований.

Цель данной статьи: донести до общественных и памятникоохранных организаций важность данной работы в деле включения сохранившихся фрагментов оборонительных укреплений в перечень нововьявленных фортификационных объектов культурного наследия НИАЗ «Каменец».

Вместе со статьей подготовлена таблица, в которой наряду с названием объекта подана датировка и изображения фортификационных памятников на старинных гравюрах или планах. Также представлена картосхема расположения нововьявленных фортификационных объектов на Историко-архитектурном опорном плане НИАЗ «Каменец», утвержденном в 2011 году.

Ключевые слова: фортификационные объекты, Историко-архитектурный опорный план НИАЗ «Каменец», сохранившиеся фрагменты фортификационных укреплений.

Ruslan Nahnybida

NEWLY IDENTIFIED DEFENSIVE OBJECTS OF THE CULTURAL HERITAGE ON THE TERRITORY OF THE NATIONAL HISTORICAL AND ARCHITECTURAL RESERVE «KAMIANETS»

The defensive castles that were built in the Middle Ages to protect cities and towns are currently in a poor condition.

The ruins of the fortifications scattered throughout Ukraine constantly attract attention of the researches, critics and many concerned citizens who dream to revive ancient castles. Social and monument pro-

tection organizations popularize the unique cultural heritage of Ukraine in order to conserve and restore monuments.

The aim of the article: to observe the registration of the monuments of the defensive architecture in Kamianets-Podilsky. Taking into consideration the legal acts that were approved during the XX century in the USSR and Ukraine as to the protection and preservation of the objects of culture and history.

The main task : to find out the current and original state of the fortification objects through cartographic, iconographic, archival material and archeological research conducted on the monuments.

The purpose of the article : to convey the importance of this work to the public and monument protection organizations in order to include the preserved fragments of the fortifications to the cultural heritage of NIAZ «Kamianets».

Names of the objects and their representations in the ancient engravings or plans are given in a table as well as the cart scheme of the defensive objects on the historical and architectural support program of NIAZ «Kamianets» approved in 2011.

Key words: defensive objects, historical and architectural support program of NIAZ «Kamianets», Surviving fragments of fortifications.

Отримано: 22.10.2014

УДК 94(477.8)«19»:323.3-058.237

С. В. Олійник

Д. ДОРОШЕНКО ПРО ГАЛИЦЬКУ ІНТЕЛІГЕНЦІЮ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано публікації Д. Дорошенка щодо однієї зі сторінок вітчизняної історії, присвяченої галицькій інтелігенції в умовах зовнішньої політики російського царизму періоду Першої світової війни.

Зазначено актуальність теми дослідження. Здійснено аналіз історіографії, який вказує на необхідність подальших наукових студій. Зокрема звернено увагу на потребу глибшого дослідження праць Д. Дорошенка на предмет розкриття проблеми галицької інтелігенції в умовах зовнішньої політики російського царизму періоду Першої світової війни.

Звернено увагу на різні аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного та національно-культурного характеру взаємовідношення галицької інтелігенції і російської влади, які представлено в працях історика, а також його міркувань з вказаної проблеми.

Значна увага приділена місцю галицького москвофільства в контексті проблеми, доведено його негативну роль щодо українства.

Показано яким важким випробуванням для галицької інтелігенції стала освітня і релігійна політика російської окупаційної адміністрації. Вказано масштаби та наслідки таких явищ для галицької інтелігенції, як репресії, депортації і біженство.

У статті дана оцінка науковому доробку Д. Дорошенка у висвітленні питання галицької інтелігенції в умовах зовнішньої політики російського царизму періоду Першої світової війни.